

MARTA PIRNAR

Mama, oče in sin, ostali pa kot da jih ni

Ko sem nekoč z nečakom sedela v čakalnici zdravstvenega doma, se je ves čas smejal in dobrikal ljudem, še najbolj pa mu je bilo všeč druženje z romsko materjo in njenim sinom. Otroka pri poldrugem letu starosti pač še ni okužil tipičen dolenski predsodek, da so "cigani" umazani in da so navadni lenuhi, ki niso vredni, da jim sploh rečeš lepo besedo, kaj šele, da bi se z njimi družil na javnem mestu. Slej ko prej ga bo. Če o tem – upam vsaj – ne bo slišal doma, bo kaka "nedolžna" opazka na račun "umazanih ciganov" priletela s strani sosede ali stare tete, nemara bo o tem slišal v vrtcu ali kasneje v šoli. Otrok namreč srečuje različne ljudi in spoznava njihove vrednote, ki se hočeš nočeš odtiskajo v njegov spomin. Nemogoče je nadzirati tovrstne vplive.

Kljub temu sem bila nadvse presenečena, ko sem nečaku, ki je letošnje poletne večere preživel predvsem zamaknjeno gledajoč v zvezdno nebo, kupila slikanico o Zvezdici Zaspanki. Posadila sem si ga na kolena in začela brati. Kmalu sem naletela na naslednji stavek: *Nekatere izmed zvezd že stoje s svojimi rogatimi lučkami na stražarskih mestih, manejo si zaspane oči, češejo srebrne lase in kajpada klepečejo med seboj, kot je to pri ženskah navada.*

Kljub vsemu spoštovanju do avtorja in odlične pravljice, ki jo po vsej verjetnosti pozna vsak Slovenec, so me zadnje besede tako pogrele, da sem takoj zaprla knjigo. Preprosto nisem mogla

verjeti, da lahko tak stereotip, pravzaprav tipična moška šovinistična opazka, pa najsi bo na prvi pogled še tako nedolžna, pristane v literaturi, namenjeni otrokom od drugega do šestega leta starosti! V hipu sem pred seboj videla starše z otroki v naročju, kako berejo *Zvezdico Zaspanko* in se ob omenjenem odlomku hudomušno nasmehnejo ter otrokom razložijo, da so ženske pač res nekoliko bolj nečimrna, firbčna in gobčna bitja kot moški. Naj se sliši še tako radikalno in fatalistično, škoda je s tem narejena. Stereotipni vzorec o nestabilnih in histeričnih ženskah, ki si tako kot zvezde iz pravljice po cele dneve češejo lase in do onemoglosti klepetajo, ter modrih, preudarnih in avtoritativnih moških, kakršen je na primer boter Mesec, je začel ovijati svoje lovke okoli otrokovih miselnih predstav. Fantek ima tako vse možnosti, da zraste v tipičnega moškega šovinista, deklica pa je na dobri poti, da vzorec ponotranji in se lepega dne njena samozavest začne utapljati v manjvrednostnem kompleksu, ki ji govori, da ne bo nikoli toliko vredna in tako spoštovana kot njen vrstnik nasprotnega spola. Nič čudnega, da stereotipni vzorci prehajajo iz generacije v generacijo, da fantki postanejo mačistični in domišljavi seksisti in da ženske pristanejo v vlogah nemočnih žrtev. Začarani krog se vedno znova vzpostavlja, kolesje stereotipov se neumorno vrti, malo pa je tistih, ki bi ga na tak ali drugačen način poskušali ustaviti.

Odlomek iz *Zvezdice Zaspanke* me je podžgal, da sem se v okviru študijskega raziskovanja o reprezentiranju istospolno usmerjenih odločila nekoliko podrobneje raziskati tudi stereotipne vzorce v otroški literaturi. Ob tem sem se po prijaznem posredovanju mag. Darje Lavrenčič Vrabec, zaposlene v ljubljanski pionirski knjižnici Otona Župančiča, seznanila z diplomsko nalogo Katje Koren, ki se je leta 1999 za konec študija slovenskega jezika odločila izčrpno analizirati stereotipe in seksizme v dvesto osemindvetdesetih slovenskih slikanicah. Rezultati so – milo rečeno – porazni. Če se vam nemara zdi, da je bila moja reakcija na stereotipno predstavitev žensk Franeta Milčinskega pretirana, lahko na podlagi rezultatov analize sami ocenite, ali nemara trpim zaradi preganjavice ali pa so moji strahovi utemeljeni.

Korenova izpostavlja nekaj osnovnih razlik, ki se tičejo same reprezentativnosti moškega oziroma ženskega spola. V dvesto trinosemdesetih slikanicah, v katerih je glavni junak izrecno določljiv, se ženska kot glavna junakinja pojavlja le v sedemintrideset odstotkih, trinšestdeset odstotkov pa je moških junakov. Podobna je spolna porazdelitev potomcev v družinah z obema staršema. V osemnosemdesetih slikanicah, v katerih je izpostavljena družina z obema staršema, je devetintrideset primerov družin z moškim potomcem, samo dvaindvajsetim družinam pa se je rodila hčerka; kaže, da se veliko avtorjev še vedno zateka k tisti "idealni" možnosti, ko se v družini rodita tako fantek kot deklica; takih primerov je kar sedemindvajset. Očitno je torej, da avtorji literarnim očkom in mamicam v naročje najraje potisnejo sina. Korenova navaja, da v štirih slikanicah zasledimo celo zapise o tem, kakšna posebna čast je, če se v družini rodi sin. Tega naj ne bi odtehtalo niti več hčera skupaj. Janez Bitenc piše, kako so v družini Zajčevih imeli

pet zajčjih punčk in enega zajčjega fantka. Sestrice so bile bele, bratec pa siv. Oče Kazimir in mati Klara sta bila na sinčka edinčka ponosna. Kaj pet hčera, sin, sin, to je bilo nekaj in vse se je vrtelo le okrog njega.

Ali pa nadvse slikovit, že kar malce grozljiv primer iz *Oken in okenc* Kristine Brenkove:

Babica vozi v belem vozičku dečka s plavo kapico, dedek vozi v rožnatem vozičku deklico z rožnato kapico. Babica je srebrnolasa in nakodrana. Kadar pogleda svojega vnučka, ji zasijejo oči in smehlja ji ožari obraz. Takrat je še lepša. Dedek je suhčen, drži se resno, ko da ga nikoli niso naučili smežati se. / ... / Tudi dedek bi raje vozil dečka – vnuka – kot pa deklico. Tako mi je sam povedal.

Ali je sploh treba povedati, kako taki opisi vplivajo na deklico, ki mora poslušati oziroma brati o tem, da je zaradi svojega spola njena prisotnost v družini manj vredna, kot bi bila prisotnost fantka?

A to je šele začetek. Kar se tiče samega reprezentiranja spolnih vlog, je stereotipnih opisov na temo mater, ki samo gospodinjijo in vsake toliko časa pojočejo nad svojo usodo, ter očetov, ki pridno hodijo v službo in ne glede na vse vedno ohranijo mirno kri, na pretek. Ob tem pomembno vlogo igrajo tudi ilustracije. Le redko je mama narisana drugače, kot stoječ v kuhinji in z obveznim predpasnikom. Vsake toliko jo vidimo tudi zunaj, a je vedno obkrožena z otroki ali pa v roki nosi nakupovalne vrečke in košare. Stereotip ženske je torej mati gospodinja, katere življenje se vrti okoli nakupovanja, kuhanja in skrbi, ki ji jih povzročajo otroci. O samskih ženskah, uspešnih poslovnih ženskah, ločenkah in vseh ostalih, ki odstopajo od uveljavljenega vzorca, pa ne duha ne sluha. Če je katera od mam resnično predana svojemu delu ali če nekoliko pretirano skrbi za svojo zunanost in zahteva enakopravnost v zakonu, je sebična, malodane okrutna in brezsrčna mati, ki se ne zmeni za svoja otroka in zanemarja moža. Samo za primer navajam odlomek iz slikanice *Grega in Jakob* avtorice Mateje Reba:

Nekega dne se je mama vrnila iz šole prej kot običajno. Njena lica so bila zardela. Jakob in Grega, ki sta jo dobro poznala, sta rekla, da ima najbrž dobre novice, mamica pa: 'Nekaj slabega vama moram povedati!' / ... / 'Ravnatelj me je poslal za tri dni na seminar!' ... 'A tako!' je vkliknila babica, ki je očitno vedela, kaj je to seminar! 'Gospa bo šla lepo na seminar, uboga jagenjčka bosta pa sama!'

In še en odlomek iz omenjene slikanice:

'Mami,' je rekel Grega, 'veš, ko smo prej govorili o palačinkah v kopalnici ... Jaz bi pa palačinke za zajtrk!' 'U, superca,' je rekel Jakob. 'Jaz tudi. Mami, z marmelado, čokolado in smetano povrh.' Mamica ga je samo pisano pogledala. 'Nič ne bo, fanta, mi je zelo žal! Od danes imam shujševalno kuro in tudi vama ne bom delala takih pregrešno redilnih reči za zajtrk. Komaj se premagujem, vidva pa hočeta, da vama spečem palačinke! O, kje pa! Ovsene kosmiče z mlekom vama bom naredila, to je zdravo!'

Kajpak je reprezentacija moških diametralno nasprotna. Očetje literarnih junakov so vedno aktivni moški z raznovrstnimi poklici, ki jih vestno in dobro

opravljajo. O tem govorijo aktovke, ki jim jih ilustratorji potisnejo v močne in zaščitniške roke, pa očala in cigare, s pomočjo katerih moški, predvsem dedki, pridobijo na modrem in preudarnem videzu. Medtem ko mama in babica histerizirata v kuhinji in se ne zmenita za drugo kot za prežgano pečenko, se oče in dedek udobno zlekneta v fotelj in bereta časnik. Ona, odeta v skrbi gospodinje, on, odet v znanje in informiranost odgovornega skrbnika družine.

Nič manj zaskrbljujoče ni reprezentiranje netradicionalnega tipa družine, ki odstopa od tiste klasične strukture z očetom, mamo in (po možnosti) dvema otrokoma. Medtem ko je po podatkih Korenove skoraj šestdeset odstotkov družin popolnih, torej z mamo, očetom in otroki, jih ima malo več kot dvaindvajset odstotkov samo mater, SAMO šest odstotkov pa očeta. Več, kar osem odstotkov, je tistih otrok, ki imajo samo babico, le dva odstotka pa živita samo z dedkom. V vseh teh štirideset odstotkih primerov, ko otrok ne živi z obema, je odsotnost enega (ali obeh) od staršev največkrat nejasna. Če je na primer prisotna samo mama (v enainosemdesetih slikanicah), je njen samski stan večinoma nejasen; samo trikrat je opisana kot vdova, NIKOLI pa kot ločenka.

Družinam z enim roditeljem avtorji slikanic torej ne namenjajo pretirane pozornosti. Zdaj pa pomislite na primer na mater samohranilko, ki svojemu otroku prebira slikanico, v kateri poleg otrok nastopata tako oče kot mama. Kako mu bo razložila, kdo je ta moški in kaj pravzaprav počne z otrokom v naročju? Kaj sploh je oče? Kaj pomeni imeti očeta? In zakaj ga v njegovem primeru enostavno ni? Gre za boleče in popolnoma stvarne teme, na katere avtorji slikanic očitno sploh ne pomislijo. Raje otroke pitajo z nesmiselnimi poveličevanji sina, ki je vreden več kot vse hčere skupaj, podobami o zaskrbljeni in pomilovanja vredni mamici ter o delovnem in strah zbujačem očetu. Kot da so slikanice del tradicije, ki se učinkovito upira družbenim spremembam in v svojem nostalgicnem poveličevanju starih dobrih časov ostaja slepa za izkušnje sodobnih otrok, ki živijo tukaj in zdaj in ki so se rodili v bolj ali manj (ne)funkcionalnih družinah različnih struktur. Slikanica, ta nadvse priročen in hvaležen pripomoček, s pomočjo katerega lahko otroku razložimo marsikatero nerazumljivo stvar, se kot pijanec plota oklepa že preživetih vzorcev. Ob tem se poraja temeljno vprašanje: mar avtorji res živijo v takih iluzoričnih spominih na lastno otroštvo? Zakaj se nihče izmed njih ne ozre naokoli in se sooči z realnimi dejstvi? Mar res mislijo, da s prikrivanjem nekaterih neizpodbitnih dejstev pomagajo otrokom spoznavati svet? S predstavljanjem otroku neznane družinske situacije ter bolj ali manj prikritim in "nedolžnim" opisovanjem stereotipnih značilnosti otrok ob pomanjkanju identifikacije z literarnim junakom ter celotno vsebinsko situacijo gotovo ne bo sposoben na podlagi lastnih izkušenj najti podobnosti z zunanjim svetom in tako uravnotežiti dražljajev iz njemu domačega in ljubega okolja s tistimi, ki prihajajo iz zunanjega, njemu neznanega in zato tudi strah zbujačega okolja.

In če se slovenske slikanice tako uspešno upirajo pravzaprav danes že popolnoma sprejemljivim temam, kot so ločitve, nezakonski otroci, življenje na

koruzi in matere samohranilke, kako je šele z reprezentiranjem istospolnih partnerjev? Seveda ste uganili: nikakršno. Slovenske knjižne police ne premorejo niti ene same slikanice, ki bi na preprost in enostaven način spregovorila o tako občutljivi temi, kot je istospolna ljubezen. S prijazno in nadvse dobrodošlo pomočjo že zgoraj omenjene mag. Darje Lavrenčič Vrabc, ki se v okviru poklicnega ukvarjanja z otroško in mladinsko literaturo posveča tudi detabuizaciji določenih tem v tovrstni literaturi, sem prišla v stik s slikanicami tujih avtorjev, ki na enostaven in otroku prijazen način spregovorijo o "nezaslišani" ljubezni med dvema moškima ali dvema ženskama. Mali Nick, glavni junak slikanice Michaela Willhoita *Daddy's Roommate* tako na sproščen način pripoveduje o svojem očetu, ki živi s partnerjem Frankom in z njim počne vse tiste stvari, ki jih je prej počel z Nickovo mamo: skupaj pospravljata stanovanje, nakupujeta, kuhata, spita, se pripravata in počneta vse tisto, kar počnejo zakonski pari. Nick, ki sicer živi pri svoji mami in njenem novem partnerju, se tudi v očetovi hiši počuti ljubljenega in vedno dobrodošlega. Skupaj z očetom in Frankom gre na morje, skupaj se igrajo in so pravzaprav popolnoma vsakdanja družina. Brez težkih stereotipov, brez namigovanj in brez kančka obtoževanja lahko otroci s pomočjo omenjene slikanice (pa tudi drugih) spoznavajo raznolikost partnerstev in tipov družin, ki še zdaleč ni tako črno-bela, kot se zdi v primeru slovenske slikaniške produkcije.

Seveda se omenjena detabuizacija ne nanaša samo na področje istospolne usmerjenosti. Darja Lavrenčič Vrabc v svojem raziskovalnem delu opozarja tudi na druge tabu teme, kot so vojna, smrt, bolezen, invalidnost, spolnost, alkoholizem ali spolna zloraba otrok. Vse to so teme, ki v tuji otroški in mladinski literaturi v zadnjih desetih letih prevladujejo in so pravzaprav nujna posledica čedalje bolj perečih družbenih dogajanj. Mi pa kot da živimo v nekakšnem milnem mehurčku in se ne zavedamo, koliko slovenskih otrok trpi prav zaradi zgoraj navedenih "tabujev". Naše odrasle predstave o otroštvu kot brezbriznem in lepem času, ko otroci brezskrbno tekajo po cvetočih travnikih in zvečer zaspijo v ljubečem naročju svojih (heteroseksualnih, poročenih, fizično in mentalno zdravih) staršev, je zgrešena. In čas je, da se začnejo tega zavedati tudi tisti, ki skušajo po svojih najboljših močeh s pisateljskim in prevajalskim delom otrokom zagotoviti ustvarjalne, vzgojne, poučne in zabavne urice.